VĚZEŇ DĚJIN: ZRÁDCE A ŠPION GORDIJEVSKIJ

Jeden z nejslavnějších dvojitých agentů pomáhal obrousit hrany rozděleného světa a svou vlast zradil kvůli pražskému jaru. Dnes žije v Anglii pod neustálým dohledem ochranky. Jeho osud je osudem světa druhé poloviny 20. století.

Text: Anastázie Harris

Oleg Gordijevskij v říjnu 2007 obdržel z rukou královny Alžběty II. Řád sv. Michala a sv. Jiří za zásluhy o bezpečnost Velké Británie.

Na prstech jedné ruky lze spočítat špiony, jejichž informace jsou strategicky tak důležité, že změní chod dějin. Oleg Gordijevskij svou zradou sovětské tajné služby KGB obrátil směr zahraniční politiky Washingtonu a Londýna. A byl to brutální zásah sovětských tanků v Československu, co příkladného plukovníka KGB ponouklo k velezradě. Gordijevskij už přes třicet let žije osaměle na neznámém místě, v domku v jedné nenápadné anglické ulici. Britskou výzvědnou službu frustruje tím, že se odmítá stěhovat. Je ve dne v noci sledován, bez ochranky nemůže na krok. Mezi bývalými rozvědčíky, jichž se Moskva chce násilně zbavit, je Oleg Gordijevskij čili OG na prvním místě.

Ben Macintyre, autor knihy o nejvlivnějším špionovi novodobé historie, tvrdí, že OG své zrady ani trochu nelituje. Osobní cena, kterou musel zaplatit, byla obrovská. Prchal z Moskvy s vědomím, že už nikdy neuvidí svou matku a sestru. S manželkou a malými dcerami se mohl vidět až po šesti letech, po rozpadu SSSR. Manželství se pak rychle rozpadlo a dcery se odcizily, přes deset let s ním nejsou v kontaktu. Gordijevskij žije sám, v neustálém ohrožení. Je doslova vězněm dějinných událostí. Ale začněme od začátku.

Příkladný kágebák

Jeho otec byl důstojník ruské výzvědné služby, podílel se na stalinistických čistkách třicátých let. Oleg vyrostl v areálu KGB, byl nejlepším žákem školy, nad níž měla tajná služba patronát, i jídlo, které jedli, bylo vyhrazené pro důstojníky KGB. Olegův starší bratr Vasilij se vyznamenal (a uchlastal) ve službě KGB. Mladý Gordijevskij nikdy nepochyboval, jeho budoucnost byla spojená s KGB.

Vynikající student a talentovaný lingvista se na nejprestižnější sovětské univerzitě (MGIMO, Státní institut mezinárodních vztahů) naučil švédsky, německy a dánsky. Tady poprvé získal – prostřednictvím zahraničních novin a časopisů – necenzurovaný vhled do světa Západu. Začal vytrvalostně běhat a v univerzitním týmu potkal Čecha Stanislava Kaplana. Standa, důstojník československé Státní bezpečnosti, se stal nejbližším přítelem sečtělého Olega. Spolu dlouho do noci diskutovali o budoucnosti sovětského systému. Kaplan byl student, který se ptal a zpochybňoval. (Po roce 1969 emigroval a dodnes žije v Kanadě. V roce 1972 sehrál v Kodani ústřední roli při verbování Olega pro britskou rozvědku MI6.)

Roku 1961 se Gordijevskij, ještě jako student, ocitl v Berlíně. Byl tam na stáži coby překladatel, ale mezi pracovníky KGB. Hned první den, když roztáhl závěsy, uviděl buldozery a tisíce vojáků. Začali stavět berlínskou zeď. Východoněmecké noviny stavbu zdi popsaly coby snahu postavit hráz fašismu. Gordijevským to hmatatelné rozdělení světa na dva tábory silně otřáslo. Chápal, že je ve skutečnosti svědkem stavby vězení pro východní Němce. Ale ani toto drama jej neodradilo od toho, aby se stal členem tehdy vysoce elitní výzvědné organizace.

Byl školen za Moskvou, ve vyhlášeném středisku přezdívaném škola 101. Tady Oleg vynikl v mnoha speciálních dovednostech, například schopnosti setřást pronásledovatele. Roku 1965 začal pracovat v Ljublance. Krásná budova, postavená původně pro pojišťovací společnost, po bolševické revoluci nechvalně proslula jako sídlo rozvědky s podzemní mučicí komorou. Gordijevskij pracoval (a nudil se coby úředník KGB) v pátém patře. Sovětská rozvědka má legální a ilegální špiony. Legální pracují pod rouškou diplomatického postu či jako kulturní atašé. Mnohem víc je však civilních rozvědčíků. Jsou rozprostřeni po celém světě, žijí s falešnou identitou. V šedesátých a sedmdesátých letech jich měla sovětská rozvědka tisíce, dnes zřejmě ještě mnohem víc.

Oleg si zoufal, toužil dělat něco vzrušujícího jako jeho bratr Vasilij, který operoval coby „ilegál" v západní Evropě.

Obdivovatel pražského jara

V roce 1967 byl OG konečně vyslán z Moskvy, do Kodaně. Oleg, milovník klasické hudby, byl

Foto Profimedia

Gordijevskij na schůzce s americkým prezidentem Ronaldem Reaganem v roce 1987, dva roky po svém dramatickém útěku ze Sovětského svazu. I Američané dostávali zprávy, které tento dvojitý agent vypracovával pro britskou rozvědku MI6.

úhledným kulturním kapitalistickým městem naprosto okouzlen. V Dánsku najednou mohl číst a poslouchat, cokoli se mu zachtělo, kupoval si knihy zakázané v SSSR. Zůstával však spolehlivým, oddaným a mimořádně energickým pracovníkem KGB. Tedy aspoň do srpna 1968. Gordijevskij patřil k mladým příslušníkům té části elity, jež se zájmem a s nadějí sledovala pražské jaro a slibovala si od něj transformaci sovětského socialismu.

OG neměl tušení, že jeho bratr je jedním ze třiceti důstojníků, které šéf KGB Andropov vyslal do Československa infiltrovat reformní hnutí. (Vasilij se pokusil unést literárního vědce Václava Černého a spisovatele Jana Procházku.)

Mladšího z kágébáckých bratrů tak zásah tanků šokoval a rozzuřil. Z telefonu sovětského velvyslanectví, o kterém věděl, že je odposlouchávaný dánskou výzvědnou službou, zavolal manželce a vztekal se. Řekl doslova, že zásah v Československu je „zločinecká konspirace rozdrtit pražské jaro".

Když Stanislav Kaplan v roce 1969 zběhl, britská výzvědná služba mu položila jednu z běžných otázek: „Znáte někoho ve východním bloku, kdo je stejného smýšlení jako vy?" Kaplan zmínil Gordievského a od té doby se v materiálech britské výzvědné služby u jména Gordijevskij objevoval vykřičník.

Gordievskij se mezitím vrátil do Moskvy a do Kodaně ho poslali znovu v roce 1972. Tehdy tam už na něj čekal britský zvěd, aristokrat. Dnes čilý devadesátník Richard Bromhead začal námluvy, které probíhaly skoro rok a byly tak decentní a opatrné, že zmatený Brit poslal do Londýna zprávu: „Pomoc! Vypadá to, že se snaží zverbovat on mě!" Když se konečně domluvili, Gordijevskij si dal podmínku, že ho MI6 nebude platit. Trval na tom, že spolupracuje z ideologických důvodů, nechce profitovat, chce poškodit represivní systém.

Gordijevskij měl v Kodani přístup k vysoce důvěrným informacím proto, že byl blízkým přítelem šéfa kodaňské základny KGB. Začal vykrádat tajnou poštu Michaila Ljubimova. Během oběda vynesl z ambasády mikrofilmy, kvůli nimž MI6 nechala ve své legendární dílně vyrobit speciální „rychlokopírku". Předal extrémně důležité informace britskému zvědovi a do čtyřiceti minut je zase vrátil. Tyto informace pomohly skandinávským zemím zbavit se několika významných sovětských zvědů.

Gordievskij byl ženatý. S manželkou nevycházel, ale rozvod by ohrozil jeho kariéru. Co se týče osobního života svých zaměstnanců, byla KGB neúprosná. Gordijevskij se v Kodani zamiloval do Lejly, dcery generála KGB. Svěřil se Ljubimovi, který na rozvod doplatil zpomalením kariéry.

Než opustil Kodaň, Gordievskij Brity požádal, aby navrhli plán, který by mu v případě prozrazení umožnil uniknout. Když mu ukázali, že ho přes trojí hranici ostnatých drátů s Finskem plánují propašovat v kufru diplomatického vozu, nemohl to brát vážně a z plánu sešlo.

Po návratu do Moskvy se teď už nejvýznamnější zvěd MI6 odpojil, tři roky o něm neslyšeli. Své osobní „selhání" si odpracovával v Ljublance v kanceláři, v závětří. Profesionální nudu zaháněl intenzivním studiem angličtiny. Měl poprvé šťastný rodinný život, starostlivá Lejla porodila dvě dcery.

Sedm let každé úterý večer v 19.30 Britové na rohu moskevské Kutuzovovy třídy monitorovali, zda se jim Gordijevskij nepokouší vyslat signál, že je v nebezpečí. Houževnatý agent se mezitím postupně propracoval do anglické sekce KGB a v londýnské centrále MI6 přistála na stole žádost o udělení víza jejich nejvzácnějšímu špionovi. Vedení v KGB nevěřilo, že vízum dostane. Byl už dvakrát v zahraničí, ostražití Britové si museli být vědomi toho, že Gordijevskij je sovětský zvěd. Britové však byli tak nedočkaví, že vízum udělili dokonce v kratší době, než bývá zvykem. Nakrátko vzbudili v Moskvě podezření.

Byrokratický aparát SSSR na zpracování Gordijevského dokladů potřeboval nekonečné měsíce. Gordijevskij vyčkával a zatím se probíral archivem KGB. Hledal v něm a ukládal si do své fenomenální paměti informace, které by ocenili v Londýně. Zjistil například, že nejuznávanější lídr britského odborového hnutí byl čtyřicet let zvědem KGB. Ale ještě větší ryba, již ulovil v záznamech Ljublanky, byl Michael Foot. V roce 1981 byl lídrem britské Labour Party. V průběhu dvaceti let (1949 až 1968) měl Foot desítky setkání s KGB. Během dlouhých obědů v legendární restauraci Gay Hussar poskytoval Rusům informace. Nebyly sice tajné, ale umožnily sovětské rozvědce „zpracovávat" jiné politiky a novináře. Vybavily komunistickou rozvědku k účinnému vydírání. Foot si taky nechal velmi slušně platit. Mluvíme tady o politikovi, který se chystal vystřídat Margaret Thatcherovou v Downing Street 10. Tohle tajemství vyšlo najevo teprve nedávno, když kniha o Gordijevském dorazila na pulty knihkupectví. Reakce byla následující: pravice prohlásila, že Foot je zrádce. Levice deklarovala, že jde o pomluvu čestného patriota. Pravda leží někde uprostřed. Foot byl spíš „poleznyj durak", (Rusům) užitečný idiot.

Dnes si nikdo nedovede představit, že by Thatcherová v roce 1983 nevyhrála, ale tehdy bylo docela dobře možné, že Foot železnou lady porazí – a premiérem se stane placený agent KGB. Vyvstala proto otázka, jak s tímto špionážním granátem, který Gordijevskij přivezl (začátkem své britské mise) do Londýna, naložit. MI6 se problému zbavila tím, že ho předala MI5. Vnitřní rozvědka se ho zbavila tak, že ho předala blízkému poradci premiérky Robertu Armstrongovi. Ten se rozhodl nedělat nic a nikomu o tom neřekl. Jen se modlil, aby Foot prohrál

Na snímku s bývalou manželkou Lejlou, dcerou generála KGB, poté, co Gordijevskij obdržel britský řád. S Lejlou se po jejím příjezdu do Británie roku 1993 rozvedl, ale výjimečně se s ní objevoval na veřejnosti. Gordijevskij sám pod dohledem tajných služeb.

volby. Thatcherová zvítězila, aniž měla tušení, že jejím politickým protivníkem je letitý a placený informátor KGB. (V případě, že by Foot vyhrál, bylo dohodnuto, že informují královnu, protože by šlo o ústavní krizi.)

Olegova manželka Lejla neměla tušení, kým její manžel ve skutečnosti je. Viděla, že žije v obrovském stresu, ale přikládala to jeho náročnému povolání. V Londýně se jí líbilo, měla radost, že se dcerám daří v anglické škole. Dcera plukovníka KGB by však byla naprosto šokována a znechucena, kdyby tušila, že vaří a pere pro vlastizrádce, který se zaprodal imperialistické špionážní službě.

Nejdůležitější britský špion v poválečné historii spal v jedné posteli s loajální sovětskou občankou. Studená válka se vyhrocovala. Největší překvapení v Londýně způsobily informace, které dokládaly největší strach lídrů v Kremlu. Ukazovalo se, že sovětské špičky mají upřímně největší hrůzu z toho, že Západ zaútočí jako první, že spustí třetí světovou válku. Američané vnímali Sovětský svaz jako agresora. Dokud jim Gordijevskij nepodal konkrétní důkazy o opaku, neuvědomili si, že komunisté prohráli závody ve zbrojení.

Gordijevskij předal Londýnu a Londýn pak Washingtonu konkrétní důkazy o tom, že (nejdřív paranoidní šéf KGB a pak paranoidní generální tajemník komunistické strany) Jurij Andropov si nechává shromažďovat důkazy o tom, že Západ se chystá k nukleárnímu útoku. Když CIA tyto informace předala americkému prezidentovi, Ronalda Reagana šokovalo, že SSSR vnímá USA jako agresora připraveného zaútočit. Proto změnil slovní zásobu (obraty jako říše zla zmizely z jeho slovníku). To byl začátek konce studené války.

Gordijevskij se v Londýně svižně kariérně posouval – hlavně díky tomu, že MI6 jeho nadřízené, jednoho po druhém, vyhostila z Británie coby nežádoucí osoby. Když koncem roku 1984 Gorbačov oslnil Londýn, byla premiérka Thatcherová na rozhovory s hvězdou sovětského politbyra vyškolena svým prominentním špionem. (Znala ho pouze pod přezdívkou Mr. Collins.) Rovněž Gorbačov dostal od Gordijevského podrobné poznámky k hovorům s premiérkou. Tyto pokyny připravila MI6. Dvojitý agent se postaral o to, že obě strany, dosud oddělené železnou oponou, zpívaly ze stejných not.

Pod ochranou

Své špionážní perly MI6 postupovala dál CIA, ale bez odhalení zdroje. Šéfové největší zpravodajské organizace na světě neradi podávali prezidentovi USA zprávy bez toho, aby tušili, odkud přišly. Chvíli jim to trvalo, ale nakonec správně vydedukovali, že Britové v Kodani museli naverbovat Gordijevského. Nemohli tušit, že krátce poté jejich vlastní zaměstnanec přeběhne a v květnu 1985, za čtyři miliony amerických dolarů, Rusům prozradí desítky zrádců KGB včetně OG. (A trvalo dalších deset let než CIA Aldricha Amese odhalila.)

KGB svého prominentního generála povolala zpátky do Moskvy. Nestačila ho však mučit a zlikvidovat. Za dramatických okolností, ve kterých hrála klíčovou roli igelitka obchodního domu Harrods, tyčinka KitKat a podělaná plenka dcery britského diplomata, Gordijevskij v červenci 1985 unikl v kufru saabu vikomta Roye Ascotta přes finskou hranici.

Lejla neměla o velezradě tušení. Kromě každodenních výslechů ji postihlo šest let domácího vězení. Byla vyobcována, většina přátel a známých s ní přerušila kontakty. Na internetu jsou k nalezení romantické fotky, jak se Oleg a Lejla procházejí na svobodě, v Anglii. Ve skutečnosti se už roku 1993 rozvedli, Gordievskij zůstal sám. V posledních dvaceti letech pak informace o jeho činnosti pomalu pronikaly na veřejnost a roku 2007 obdržel Řád sv. Michala a sv. Jiří.

Po otravě někdejšího agenta KGB Sergeje Skripala v Salisbury roku 2018 žije Gordievskij pod ještě přísnější ochranou. «